

MŰHELY

CSISZÁR ATTILA – | A gartai bíróláda restaurálása
FRANTA DEZSŐ

A Sopron megyei Garta község bíróládája 1958-ban került a Rábaközi Múzeum¹ gyűjteményébe, majd állandó kiállításába.² A megviselt, szándékos rongálás nyomait magán viselő műtárgyon közgyűjteménybe kerülése óta csupán tisztítást végeztek. A Soproni Múzeum új kapuvári állandó kiállításának előmunkálatai során került a figyelem középpontjába (1. kép).

1. kép. A gartai bíróláda restaurálás előtt (Csiszár Attila felvétele, 2010)

A Garta földrajzi név Kapu vára és a hozzá tartozó birtokok 1597. évi összeírásában fordul elő először: „Ordoy Zanto Mihály”-nak „az ordoy földön

¹ Ma a Soproni Múzeum kiállítóhelye.

² Leltári száma: Soproni Múzeum, Rábaközi Muzeális Kiállítóhely (a továbbiakban SoM-RMK) 117.1958.

volt halász vize az Gártha vizen,³ kirül semmi ebed halat nem attak”.⁴ Az azonos nevű falut a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvételéért később lefejezett Nádasdy Ferenc, Kapuvár földesura alapította 1663-ban. A várban szolgálatot teljesítő fegyveres hajdúknak engedélyt adott arra, hogy a Kis-Rába jobb partján, a várhoz közeli pusztá helyen („in deserto quodam prope arcem Kapuvár situato”) maguknak telket foglaljanak, és arra házat építsenek.⁵ Ugyanebben az esztendőben kiadott kiváltságlevelében a várban egy hónapig tartó ingyen „ör-állás”, valamint évi három forint megfizetése fejében Nádasdy mentesítette a lakosokat mindenféle úrbéri szolgálat alól⁶ (2. kép).

2. kép. Gróf Nádasdy Ferenc 1663. évi kiváltságlevelé (SoM, RMK-TD, leltározatlan anyag)

³ A magyar nyelv *gVr*-kezdetű szótövei majdnem mind szláv eredetűek, így lehetséges a honfoglalás előtti szláv, vagy még ősbibb, közös areális eredet. A mai magyar nevezet valószínűleg térszínformánéből, némi hangmódosulás révén alakult ki. **Grto* szóalakot feltételezve, magyar torlódásföldalással *goroto*→*garato*→*garta* változat-, illetve változással valószínűsíthető. Eredetileg 'mocsárból, vízből kiemelkedő dombos hely, földhányás, átjáró, gázló' jelentése lehetett, ez esetben talán a határvédelemmel kapcsolatos 'örhely, gát' stb. szerepű korábbi építményt jelölhetett (Dr. H. Tóth Tibor nyelvész [Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Magyar Nyelvészeti Intézet] szíves közlése.).

⁴ OL, P. 108, Rep. 65, No 57. Urbarium Arcis Kapu, 1597.

⁵ SoM-RMK-TD, a gartai bíróláda iratai, leltározatlan anyag. Gróf Nádasdy Ferenc 1670. évi telepítő levelének másolata.

⁶ Uo. Gróf Nádasdy Ferenc 1663. évi privilégiumlevelének másolata.

A „muskatírosok városá”-nak benépesítése után néhány évvel, ismeretlen körülmények között, osztrák telepesek érkeztek a még üres házhelyekre.⁷ Nádasdy 1670-ben kelt újabb szabadságlevelében megerősítette, és az újonnan beköltözött németekre is kiterjesztette a korábban biztosított kedvezményeket.⁸ A jövevények néhány emberöltő alatt beolvadtak a magyarságba, az idegen etnikumról ma csupán a németes hangzású családnevek tanúskodnak.⁹

A községi adminisztráció során keletkezett iratanyag, valamint a község pecsétnyomójának őrzésére szolgáló, későreneszánsz stílusjegyeket viselő láda feltehetően röviddel a falu alapítását követően, (talán az 1683-as török-tatár pusztítás¹⁰ után) készült. Garta 1923-ban Kapuvárral való egyesítése után a benne levő iratokkal együtt ismeretlen okból nem került a kapuvári község háza irattárába, azokat Garta utolsó bírójája, idősebb Szakács István, majd halála után leszármazottai őrizték tovább. A ládát és a zömmel 18–19. századi iratanyag egy részét fia, ifjabb Szakács István, majd az iratok fennmaradó részét, unokája, Szakács Imre ajándékozta a múzeumnak.¹¹

A bíróláda iratainak, a község számára nyilván a legnagyobb jelentőséggel bíró, ezért külön lajstromban nyilvántartott részét a jogbiztosító iratok, az 1663, és 1670. évi kiváltságlevelél másolatai, valamint ezek különböző korokból származó megerősítései, a faizással, legeltetéssel, valamint a privilégiumban foglalt vámmentességgel kapcsolatos iratok képezik.¹²

Az iratanyag mennyiségét tekintve legnagyobb, és talán legértékesebb részét a kisebb részben 18. század végi, nagyobb részben 19. századi vagyonleltárak (úgynevezett „conscriptioalis level”-ek) és végrendeletek („testamentum tétel”-ek) teszik ki. A különböző célból felvett leltárak középpontjában általában az ingatlan vagyon, a Gartán „hely”, „hajdúhely” néven emlegetett telek, valamint a lakóház áll. A változó részletességgel felvett ingó vagyon, a gazdálkodás vagy a mesterségek szerszámai, a kamrában, a konyhában és a szobában összeírt

⁷ OL, E.156, U et C 156/2.

⁸ SoM-RMK-TD, a gartai bíróláda iratai, leltározatlan anyag .Nádasdy Ferenc 1670. évi privilégiumlevelének másolata.

⁹ Vámos Ferenc kapuvári főjegyző minden alapot nélkülöző feltevése szerint Nádasdy Ferenc kertész jobbágyokat telepített a faluba, és a falu neve a német *Garten* = 'kert' szóból ered (Vámos Ferenc: Kapuvár nagyközség múltja és jelene. A Falu. A Faluszövetség hivatalos lapja. 1928. június. 338–444, Budapest, 1928, 12.).

¹⁰ 1683 júliusába a Bécs ellen vonuló török hadak tatár segédcapatai Bodonhely térségében átkeltek a Rábán és végigpusztították a Rábaközt. (Sarlai Szabolcs: Marsili és a Batthányak a Rába védelmén 1683-ban. In: A Batthányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten, 2005. október 27–29. (szerk.: Nagy Zoltán) 139–144. p. Szombathely–Körment, 2006. 142.)

¹¹ SoM, RMK-TD 1008–1019; 1293–1307; 1988.107.1–1988.109.1; 2001.1.1–73, valamint 79 db, 2001-ben a gyűjteménybe került, egyelőre leltározatlan irat.

¹² A török kiűzését követő karlócai békekötés (1699) után a gartaiak (és a szomszédos kapuváriak) katonai szolgálata megszűnt. Az új földesúr, Esterházy Pál erre a körülményre hivatkozva megkezdte a szabadalmas települések úrbéres községgé süllyesztését. Mind a gartaiak, mind pedig a kapuváriak privilégiumaik védelmére, illetve azok eredetének bizonyítására a hiteles helyeken (csornai premontrei prépostság, vasvári káptalan) több alkalommal készítették másolatot 17. századi kiváltságleveleikről.

használati tárgyak, a lakástextíliák és a viseleti darabok („ládabéliek”) a kor jobbágyparasztságánál (a lényegesen kisebb úrbéri terheket tekintve) szabadabb jogállású gartaiak anyagi kultúrájába engednek bepillantást. A tárgyleltárak bőséges anyagot tartalmaznak például a 18. század végi, 19. század eleji dohánytermesztés eszközkészletéről.¹³

Az iratok fennmaradó részét különböző célból készült összeírások (pl. megyei közmunkákról szóló összeírás, állatösszeírás), bírói számadások, gyámügyi iratok, adóslevelek valamint a vármegyei közigazgatás által a községi előjárásának küldött utasítások, körlevelek teszik ki. A bíróláda iratai között őrizték többek között a szomszédos községek határában földtulajdonnal rendelkező gartaiak ügyeivel, jórészt a 19. századi tagosításokkal kapcsolatos, az érintett községek előjárósága által írott leveleket.

3. kép. A láda oldalának alsó része az egykori talppárkányt rögzítő faszegekkel (Franta Dezső felvétele, 2010)

¹³ A munkaigényes növény termesztését Gartán a csekély úrbéri terhek tették lehetővé. (Takács Lajos: A jobbágyrendszer megerősödése és a dohánytermesztés hanyatlása Kapuvár környékén. SSz. 14 (1960), 45–59.)

4. kép. A láda fogantyúja (Franta Dezső felvétele, 2010)

5. kép. A fedél egyik sarokverete (Franta Dezső felvétele, 2010)

6. kép. A fedél feliratának megmaradt töredéke (Franta Dezső felvétele, 2011)

A láda restaurálását 2011-ben Franta Dezső restaurátor művész (Magyaralmás) végezte. A láda tölgyfából, belső fenéklapja (és feltehetően egykori titkos fiókja) fenyőfából készült. Hosszúsága 63,4 cm, szélessége 37,9 cm, magassága 29 cm. A titkos fiók és az alsó fenéklap a profilécekből felrakott talppárkánnyal együtt hiányzott (3. kép). Az oldallapok közepén levő kovácsoltvas fogantyúk épek, a ládatatest oldallapjainak illeszkedését elfedő szegőveretek azonban sérültek, hiányosak voltak (1, 4. kép). Fedelét két finoman cizellált vaspánt tartja, és a fedél pereméből, valamint fejelőleceiből képzett zárópárkány keretezi. Sarokvereteiből, és a fedél közepének vaslemezből kivágott ötsoros feliratából csak töredékek maradtak (5–6. kép). A láda valamikori erőszakos felnyitása során kitört a zárópárkány egy darabja, a pántok a feszegetéstől elgörbültek, deformálódtak. Megmaradt az eredeti lemezugós zárszerkezet (7. kép) a kulcspajzzsal, a zárnak a fedél belső oldalára rögzített ék alakú nyelve az azt tartó középső pánttal együtt a feltörés következtében kiszakadt, hiányzott. A láda belsejében mindkét oldalon ládafia található.

A restaurálás a fa részek dimetil-formamidos, és a fém részek foszforsavas tisztítósával kezdődött. A fedél zár felőli törött, hiányos zárópárkánya tölgyfa kiegészítést kapott. A középső, hiányzó vasalat pótlására a lenyomatok alapján hasonló kovácsoltvas pánt készült, melynek zár felőli, ék alakú végét úgy kellett kialakítani, hogy az pontosan illeszkedjen a zárba. A fedél tetején található lenyomatokból kiegészíthetővé vált a zár szegecselését eltakaró lemez. A fedél tetején a hiányzó fafelületek pótlása folyékony fával történt.

A láda duplafenekű volt, zárható, titkos fiókkal. A fiók zárszerkezetének nyoma a láda meglevő fenyőfa fenéklapján látható. A hiányzó, lefeszített alsó fenéklap rekonstrukciója a láda oldalán található nyomok alapján, tölgyfából készült. Vastagsága a lenyomatok szerint megegyezett a tető vastagságával. A felső profilléc megfelelő részlete azonos az alsó profilléc titkos fiókja miatt kettévágott profil felső részével. Az alsó rész profilíve analóg darabok alapján készült. A zár szegecselésének eltávolítása után lehetőség nyílt a kulcs rekonstruálására. A szegecsek újra felhasználhatóak maradtak, azokat nem kellett kicserélni. A fa száradásból adódó szálirányú zsugorodása természetes folyamat, ezért a fedélen látható 2 mm-es rész kiegészítése indokolatlan lett volna.

A láda tetején található felirattöredék kiegészítése érdekében különböző vizsgálatokat kellett elvégezni. Kemény, lágú és közepes röntgensugaras átvilágítás után a fémnyomok egyértelművé váltak, de a hiányzó részek rekonstrukciójához kevés információt nyújtottak. Szilikongumi negatívról gipsz pozitív, arról sűrűfényben megvilágítva fotó készült, eredmény nélkül. 2 db gipsz pozitívról, egyiket jobbról, másikat balról nagynyomású festékszóróval lefújva, hogy csak a kiálló részekre tapadjon a festék, külön-külön fényképfelvétel készült. A képek összeillesztéséből használható eredmény ezúttal sem született. Végül infrakamerás mérésre került sor, de ez is kevés volt a rekonstrukcióhoz, így a töredékes felirat feloldása sajnálatos módon a legjobb szándék ellenére is sikertelen maradt.

A restaurálás utolsó szakaszában a fém részekre paraloid B-72 aceton-toluol oldata került. A fa részek a gomba- és rovarfertőzés meggátolása érdekében vegyszeres kezelést, végül a készítés korára jellemző viaszgyanta-lakk bevonatot kaptak.

A restaurált ládát a Soproni Múzeum kapuvári Rábaközi Muzeális kiállítóhelyének „Kapuvár anno...” című új állandó kiállításán fogjuk bemutatni (8. kép).

7. kép. A zár szerkezete (Franta Dezső felvétele, 2011)

8. kép. A láda restaurálás után (Csiszár Attila felvétele, 2012)